

ВЕЛИКА
УКРАЇНСЬКА
ЮРИДИЧНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 2

ФІЛОСОФІЯ
ПРАВА

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 2-го тому:

**С. І. Максимов (голова редколегії),
М. В. Костицький, Ю. М. Оборотов, О. В. Петришин,
С. П. Рабінович, О. Д. Тихомиров, І. Б. Усенко**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2017.

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. — 1128 с. : іл.

ISBN 978-966-937-145-4

Видання є першим в Україні систематизованим зведенням знань про основні поняття і проблеми філософії права як світоглядно-методологічної основи правознавства, а також історію головних філософсько-правових ідей із давнини до наших часів, містить відомості про видатних вітчизняних та зарубіжних філософів права.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами та історією філософії права.

УДК 340(477)(031)

ББК 67(4УКР)я2

ISBN 978-966-937-145-4 (т. 2)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2017
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2017
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2017
© Видавництво «Право», 2017

ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ – сукупність гносеол., онтолог. та аксіол. філос. знань, що дають уявлення про граничні засади д-ви та її цінніс.-сміслові властивості.

Хоча корені таких знань сягають глибокої давнини, сам термін Ф. д. виник порівняно пізно, в часи, коли в межах соц. філософії, як результат філос. осмислення найважливіших сусп. явищ, почали формуватися окр. спеціалізовані дисципліни: філософія права, філософія політики та Ф. д. Родоначальниками «філософії права» вважаються нім. юрист Г. Гуго (1799) та його співвітчизник, філософ Г. В. Ф. Гегель (1820), філософії політики – англ. держ. діяч Г. Брум (1844), а біля витоків спеціаліз. філос. вивчення д-ви стояв співвітчизник останнього, філософ Б. Бозанкет, який у 1899 видав працю «Філософська теорія держави».

Подальший розвиток цих спеціаліз. сфер філос. знань показав, що найбільшого розвитку і офіц. визнання в науці та освіті досягли «стикові» між філософією і правознавством та філософією і політологією дисципліни «філософія права» та «філософія політики». Ф. д. виявилася по суті «розділеною» між цими двома дисциплінами, які, відійшовши від філос., тобто цілісного, розуміння д-ви, почали вивчати лише окр. її сторони: у першому випадку – прав. (юрид.), в другому – політ. В результаті склалася ситуація, коли д-ва як один із найважливіших за своїм сусп. призначенням соц. суб'єкт, що породжує як право, так і політику, не стала предметом окр. філос. аналізу.

Стан сучасної дер-ви, сусп. потреби в її філос. осмисленні конче потребують

постановки тих проблемних питань, які б дали відповідний поштовх процесу формування Ф. д. як цілісної філос. системи знань про д-ву. У цьому контексті актуальнішими проблемами і, відповідно, напрямками філос. досліджень д-ви є визначення предмета філософії д-ви, її структури, змісту, дисциплінарного статусу, наук. і освіт. інституціоналізації тощо.

При вирішенні цих проблем, зокрема, при визначенні предмета Ф. д. як складової соц. філософії, виходять, як правило, з того, що сфера її інтересів починається саме там, де закінчується сфера інтересів окр. державознавчих наук. На відміну від останніх, які пізнають д-ву як реальне явище Ф. д. прагне до розуміння, осмислення не суцього, а належного (цінностей і смислів), розкриває д-ву такою, якою вона повинна бути з точки зору певних світоглядних постулатів. Її предметом є насамперед граничні засади д-ви та ті цінніс.-сміслові її властивості, виявлення яких сприяє її розумінню як певного способу людського буття, багатогранної соц. реальності із власною сутністю, змістом, структурою і логікою розвитку. Конкретніше предмет Ф. д. розкривається, як і соц. філософія в цілому, на основі триєдиності гносеол. (пізнавальних), онтолог. (буттєвих) та аксіол. (цінніс.) засад.

У гносеол. площині Ф. д. має відповісти на своє осн. питання: що таке д-ва? Оскільки це питання століттями займало і продовжує займати уми людей, то відповідь на нього, унаслідок надзвичайної складності та багатогранності д-ви, є різноплановою. Ця різноплановість знаходить відображення

у великій кількості понять, які розкривають ту чи ін. грань д-ви, зокрема: політ. (Н. *Макіавеллі* та більшість сучасних державознавців); соц. (Г. Ф. Шершеневич, Х. Хеллер), прав. (І. *Кант*, К. Т. Велькер, Р. Моль); естетичну (Я. Буркхардт, Ф. Шиллер); етичну (Дж. Джентіле) тощо. Таке різноманіття слугує певним «емпіричним» матеріалом для синтезу окр. поглядів на д-ву та створення цілісного уявлення про неї на базі філос. підходу. Його основи були закладені ще *Платоном* і *Аристотелем*, а потім розвинуті у філос. поглядах на д-ву *Г. В. Ф. Гегелем*, Ф. Ратцелем, Е. Поздняковим та ін. Він орієнтує на сприйняття д-ви як цілісної, органічно побудованої багатогранної форми спільного життя людей розумних (*homo sapiens*), окр. сусп. вияви якої (соц., політ., прав., екон., культ., етичні, естетичні, психологічні тощо) є невід'ємними частинами єдиного соц. організму.

Онтолог. засади Ф. д. визначаються шляхом пошуку відповіді на запитання про природу та сутність д-ви. Відповідь на питання про природу д-ви криється насамперед в осмисленні розмаїття причин її походження, що призвело до появи різних теорій її походження: теол. (*Тома Аквінський*, Петро Могила, Ф. Шталь), патріархальної (*Аристотель*, Р. Філмер, М. Михайловський); договірної (Дж. *Локк*, Ж.-Ж. *Руссо*, С. Ю. *Десницький*); органічної (Г. Аренс, Г. *Спенсер*, Р. Вормс); матеріалістичної (К. *Маркс*, Ф. Енгельс, В. Ленін); психол. (Л. Й. *Петражицький*, Г. Тард, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель), теорії насильницького походження д-ви (Л. Гумплович, К. Каутський, А. Менгер), теорії спеціалізації (Т. В. Кашаніна) тощо.

Сенс існування д-ви, її сусп. призначення зумовлені сукупністю притаманних саме д-ві найістотніших якісних властивостей, що відрізняють її від ін. соц. організмів і знаходять відображення в такому філос.-державознавчому понятті, як сутність д-ви. В цій площині існують теж кілька теорій, згідно з якими д-ва: виступає як «засіб організованого насильства над індивідом» (Дж. *Бентам*, Дж. С. *Міль*, Г. *Спенсер*), «спосіб забезпечення загального блага» (Р. Моль, Л. Штейн) або «всезагального благоденства» (Дж. Кейнс, К. Г. Мюрдаль); виражає «соціальну солідарність класів» (О. Конт, Л. Буржуа, Л. Дюгі), інтереси «пануючих експлуататорських класів» (К. *Маркс*, Ф. Енгельс, В. Ленін), інтереси певних «еліт» (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) або ж «загальні інтереси» народу (Б. О. *Кістяківський*, М. М. *Ковалевський*, Б. М. *Чичерін*). Наведені та ін. теорії минулого відображають окр. сутнісні виміри д-ви, і тому вже не дають цілісного уявлення про сутність сучасної д-ви. Сучасні вчені виходять з багатомірності дійсного буття останньої, коли вона може виражати загальнонац. потреби та інтереси на міжнар. арені та усередині країни, соц. інтереси окр. людини, певної соц. групи або ж усього народу.

Аксіол. засади Ф. д. як певна сукупність єдиних для тієї або ін. людської спільноти цінностей, звернених до д-ви, складають аксіосферу д-ви. Спектр аксіол. значень останньої дуже широкий: від загальнооціночних до частковооціночних. До групи загальнооціночних аксіол. значень, що відображають цінності д-ви у цілому, належить насамперед визначення д-ви як «абсолютного

блага». З точки зору представників цієї аксіол. концепції д-ви (*Платон, Аристотель, Г. В. Ф. Гегель, В. К. Липинський*) абсолютна цінність д-ви полягає в тому, що вона, як визначений природою самої людини складний соц. організм, є тією соц. «тотальністю», яка покликана враховувати особисті інтереси людини, виробляти колективні інтереси різнорідного сусп-ва та забезпечити рівновагу між членами останнього через певний прав. порядок. І якими б ці організація і порядок не були недосконалими або навіть несправедливими, вони у будь-якому випадку кращі, ніж відсутність таких взагалі, кращі, ніж анархія з її «війною усіх проти усіх». Але не всі поділяли і поділяють таку оцінку д-ви. Представників ін., протилежної, аксіол. концепції д-ви (*М. Штирнер, Ф. Ніцше, Е. Канетті*) об'єднувала ідея д-ви як сусп. зла, зняття людської несвободи, що заважає особистому щастю кожної людини. Ці аксіол. підходи стоять в основі 2-х осн. ідейно-теорет. та сусп.-політ. течій: етатизму, який розглядав д-ву як найвищий результат та мету сусп. розвитку (*Аристотель, Г. В. Ф. Гегель, Й. Фіхте, Б. М. Чичерін*) та анархізму, який заперечував д-ву як інституціональну форму організації сусп-ва (*П. Ж. Прудон, П. О. Кропоткін, Д. Уоррен, К. Хесс*).

До ін. цінностей д-ви, таких, що відображають окр. її риси, належать психол., естетичні, етичні, раціоналістичні цінності. Особливе значення мають раціоналістичні цінності, серед яких гол. є «стійкість держави». З філос. точки зору стійкість д-ви це симбіоз таких світоглядних понять та властивостей, як незламність д-ви – сукупність її мо-

рал.-етичних рис та якостей, здатних протистояти порушенню в ній рівноваги, сила духу д-ви – особливий різновид свідомості великої біосоц. спільноти, основою формування якої завжди були і є глибоке і відчутне усвідомлення кожним з її членів своєї ментальної належності до свого соц. організму. Стійкість д-ви виявляється в її здатності підтримувати, за допомогою механізму «гомеостазису», у врівноваженому стані сусп. систему, яку вона уособлює. «Стійкість держави» охоплює своїм змістом ще такі властивості д-ви, як «стабільна-нестабільна», «легітимна-нелегітимна», «ефективна-неефективна», «сильна-слабка», що в певних ситуаціях набувають змісту цінностей або антицінностей останньої.

Як відносно автономна міждисциплінарна сфера наук. досліджень Ф. д. має певну змістовну структуру та ієрархічну логіку розташування її елементів. Першим таким елементом є історія Ф. д.: погляди, концепції, вчення, теорії мислителів усіх часів і народів на цей предмет, які мають бути «зібрані» з тих наук або дисциплін, в яких філос. спадщина про д-ву відображена сегментарно: «історія вчень про державу і право», «історія політичних учень» тощо. Другим її елементом є «методологія філософії держави», пізнавальним ядром якої є антропол. підхід – «антропологія держави», адже д-ва породжена не тільки соц. факторами, але й природою людини: її інстинктами, потребами, почуттями, інтересами. Не випадково *Платон* писав, що «державна – це людина тільки в більших масштабах», а *Аристотель* вважав, що людина здатна набути свого справжнього життя та

реалізувати його сенс тільки в д-ві. Така істор.-філос. та методол. база сприятиме змістовному навантаженню ін. структурних елементів: «гносеології держави», що охоплює проблеми філос. її осмислення та результати понятійного їх вирішення; «онтології держави», яка відображає різні сторони буття д-ви: її природу, сутність, форми існування, зв'язок із ін. соц. організаціями тощо; «аксіології держави», де на основі цінності як визначальної характеристики людського буття визначаються осн. цінності д-ви, їх «ієрархія» та способи реалізації в умовах сучасної держ. реальності.

Вирішення проблеми змісту Ф. д. як системи гносеол., онтолог. та аксіол. знань про д-ву, зумовлює потребу у визначенні її дисциплінарного статусу. На сьогодні вона найчастіше інтерпретується як міждисциплінарна сфера державознавчих знань, яка об'єднує ті чи ін. начала, як мінімум, 2-х дисциплін – філософії і державознавства, що притаманно усім версіям Ф. д., незалежно від того, чи розроблені вони як окр. державознавча або філос. наука. Концептуальна відмінність державознавчого і філос. підходів щодо вирішення осн. питання Ф. д.: «Що таке держава?» – зумовлена вже дисциплінарними особливостями філософії і державознавства: шлях від філософії до Ф. д. йде від заг. через особливе до конкр., шлях же від державознавства до Ф. д. – це рух від особливого через заг. до конкр. Кожен із вищезазначених шляхів є одним із двох можливих способів рефлексії д-ви: загальнофілос. рефлексії, спрямованої на пошуки граничних засад, умов існування д-ви, коли вона співвідно-

ється з людським буттям у цілому та його виявами – сусп.-вом, культурою, наукою тощо; окр. філос. рефлексії, що здійснюються в межах самої науки про д-ву. У цьому плані філософію д-ви можна було б визначити як стикову між філософією та державознавством галузь інтегративних знань, яка, з одного боку, може, подібно до Ф. д. та філософії політики, виконувати функції дисципліни соц. філософії, а з другого – бути складовою державознавства як метатеорет. рівня його філос. засад.

Із таким змістом та структурою Ф. д. має перспективи стати інституціоналізованою подібно філософії права у вигляді і наук. спеціальності у наук. напрямі «державознавство» і базової навч. дисципліни для підготовки фахівців з держ. управління, юриспруденції, політології та ін. спеціальностей і спеціалізацій. Тим самим підвищиться ефективність реалізації таких важливих функцій сусп.-гуманіт. освіти і науки, як: формування найбільш узагальнених уявлень про держ. реальність та забезпечити адекватне пізнання сусп. буття на основі певного світогляду (світоглядна функція); вироблення системи фундам. для науки про д-ву методів дослідження (методол. функція); забезпечення цілісності наук. пізнання д-ви (гносеол. функція) та приріст нових знань через участь у вирішенні фундам. проблем, створенні гіпотез та теорій тощо (евристична функція); визначення системи оціночних суджень, які дають уявлення про цінності д-ви (аксіомат. функція) та сприяння формуванню на їх основі державницької свідомості і державницького мислення (виховна функція).

У такому системному баченні Ф. д. має розвиватися як міждисциплінарна галузь знань, яка слугує каталізатором формування та міцним фундаментом науки про д-ву – «державознавства», яке також чекає на своє визнання та інституціоналізацію.

Лит.: Bosanquet V. The Philosophical Theory of The State. Kitchener, Ontario, 2001; Мальшев А. В. Философия государства. К., 2003; Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. М., 2006; Гаврилов М. І. Філософія демократичної державності: автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Дп., 2007; Поздняков Э. А. Философия государства и права. М., 2011; Бостан С. К. Філософія держави: проблеми наукової ідентифікації // Історико-правовий часопис, 2016, №2 (8).

С. К. Бостан.

ФІЛОСОФІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА – система найбільш глибоких за змістом ідей про зародження, становлення та функц. призначення галузі конст. права та конституціоналізму в цілому. Сучасний конституціоналізм є тісно пов'язаним із ідеєю верховенства права та обмеженого правління – принципами, які в зародковій формі постали ще в Середньовіччі під впливом низки факторів. Концепція верховенства права означає, що в сусп-ві існує консенсус стосовно того, що чинне право є справедливим, що воно передує політ. владі і стримує будь-якого можновладця за будь-яких обставин. Тобто сувереном у цьому випадку є не жива людина-володар, а сукупність абстрактних норм, вищ. закон. Це також означає, що будь-яка політ. влада є виправданою лише за умови, якщо вона санкціонована законом, правом.

Уже в 12 ст. право катол. церкви суттєво вплинуло на становлення доктрини верховенства права й обмеженого правління (Ф. Фукуяма, 1952), оскільки реально існуюча на той час автономія Ватикану стосовно європ. можновладців допомогла започаткувати традицію ухвалення прав. норм, авторитетних у своєму застосуванні навіть для королів. Адаже для того, щоб верховенство права запрацювало як обмежувач уособленої в людях політ. влади, подібна вимога мала втілитися спочатку в ін-тах, наділених реальною автономією від д-ви й потенційно здатних обмежувати її свавілля.

На думку Дж. Локка, закони, які керують поведінкою людей, мають свою внутр. ієрархію й поділяються на закони божественні, цив. й громад. думки (доброго імені). Пізніше Ф. А. фон Гаєк підкреслював, що ідея вищ. закону, яким має керуватися сам законодавець, не є новою. У 18 ст. вона прочитувалась в концепції права Божого або права Природи і Розуму. Первісне ж припущення того, що под. закон слід позитивно викласти на папері, належить амер. колоністам. Саме звідси, як зазначає Р. Дворкін, виросла з часом дворівнева конст. теорія. Її перший рівень встановлював, чиї саме вірування та ідеали мають правити за конст. ідеал, а другий відповідав за конкр. наповнення конст. норм.

Прав. системі здавна відомі 2 осн. сфери нормування людського життя: колективна (публ.) й прив., при цьому конст. право задовольняє насамперед потребу у першій із них. Необхідність у юрид. організації публ. простору призвела згодом до утвердження конст. пра-